

Egzekucja dwudziestu Polaków
w Lesznie pod murami więzienia
przy ul. Kościuszki, 20 października 1939 r.
Fot. AIPN

Waldemar Grabowski

Straty osobowe II Rzeczypospolitej w latach II wojny światowej

Czy można ustalić dokładną liczbę?

Zagadnienie strat osobowych (bezwzględnych) II Rzeczypospolitej było przedmiotem dociekań różnych instytucji już w czasie II wojny światowej. Informacje na ten temat podało Ministerstwo Prac Kongresowych Rządu RP w Londynie we wrześniu 1944 r.

Stwierdzono wówczas, że II RP straciła 4 114 000 swoich obywateli,
w tym 2 481 000 Żydów.

Od września 1944 r. do końca wojny, przynajmniej w Europie – maj 1945 r. – było jeszcze kilka miesięcy. Po zakończeniu wojny to władze „ludowej” Polski miały zdecydowanie większe możliwości badania tego zagadnienia, niż prawowity rząd RP znajdujący się w Londynie.

Próby oszacowania strat osobowych były podejmowane kilkakrotnie, zarówno przez instytucje państwowe, jak i historyków. Instytucje państwowe to Biuro Odszkodowań Wojennych funkcjonujące przy Prezydium Rady Ministrów oraz Ministerstwo Finansów.

Tabela 1. Przyczyny zgonów ludności II Rzeczypospolitej (w tys.)

	BOW 1947 ¹	MF 1951 ²	Łuczak 1993 ³	Bajer 1996 ⁴
Bezpośrednie działania wojenne	644	550	450	543
Terror okupanta niemieckiego	5384	4525,7	5100	2125
Razem	6028	5075,7	5500	2678 ⁵

Za najbardziej prawdopodobną liczbę strat osobowych II Rzeczypospolitej należy, w chwili obecnej, przyjąć liczbę ok. 5 900 000. Choć musimy cały czas mieć na uwadze, że są to wszystko dane szacunkowe.

¹ *Sprawozdanie w przedmiocie strat i szkód wojennych Polski w latach 1939–1945*, Warszawa 1947.

² *Problem reparacji, odszkodowań i świadczeń w stosunkach polsko-niemieckich 1944–2004*, t. 2: *Dokumenty*, red. S. Dębski, W.M. Góralski, Warszawa 2004, s. 57.

³ C. Łuczak, *Polska i Polacy w drugiej wojnie światowej*, Poznań 1993, s. 683. Ponadto autor podaje liczbę zmarłych i zamordowanych poza terytorium II RP (ZSRS, III Rzesza) – 500 000 oraz 2000 jako liczbę zmarłych w innych krajach.

⁴ K. Bajer, *Zakres udziału Polaków w walce o niepodległość na obszarze państwa polskiego w latach 1939–1945*, „Zeszyty Historyczne Stowarzyszenia Żołnierzy Armii Krajowej” 1996, nr 1, s. 14.

⁵ Uwaga: K. Bajer koncentruje się na Polakach, a nie na obywatelach II Rzeczypospolitej. Stąd też jego wyliczenia nie obejmują osób innych (poza polską) narodowości. Dodając straty polskich Żydów (ok. 2 900 000), otrzymujemy liczbę 5 578 000 osób.

Poważnym utrudnieniem w procesie dochodzenia do ustalenia faktycznej wielkości strat osobowych są kategorie strat, jakie zostały wprowadzone przez autorów dotychczasowych szacunków. Każdy z nich stosował trochę inne kryteria. W związku z tym przeprowadzenie obecnie nawet bardzo dokładnych badań jednej grupy ofiar – nie wpływa w sposób zasadniczy na zmianę szacunków całości strat.

W okresie Polski „ludowej” praktycznie nie uwzględniano w wyliczeniach strat państwa polskiego poniesionych pod okupacją sowiecką, szerzej na wschodzie. W małym stopniu uwzględniano także straty wśród obywateli II Rzeczypospolitej innych narodowości niż polska i żydowska. Dopiero po 1989 r. dokonano takich szacunków.

W sprawie strat bezwzględnych na wschodzie wśród Polaków dość powszechnie przyjmuje się liczbę ok. 500 000. Natomiast straty wśród mniejszości narodowych (poza Żydami) w całej II RP określa się na ok. 1 mln osób⁶. Straty polskich Żydów powszechnie określono jako ok. 3 mln⁷ (ok. 2 900 000⁸).

Skalę problemów w ustaleniu precyzyjnej liczby obywateli polskich, którzy utracili życie, dość wymownie obrazują prace nad ustaleniem strat Wojska Polskiego. W zależności od źródła możemy podać rozpiętość tych strat od 123 178⁹ do 147 256¹⁰, przy czym w tym ostatnim wypadku należałoby dodać straty Armii Krajowej (ZWZ-AK) poza Powstaniem Warszawskim. Dodajmy, w latach dziewięćdziesiątych XX wieku opublikowano dane imienne dotyczące 119 720 żołnierzy. Jest to najbardziej rozpoznana grupa strat osobowych – od 81,30 do 97,19% w zależności od przyjętej wielkości strat.

⁶ Zob. C. Łuczak, *Szanse i trudności bilansu demograficznego Polski w latach 1939–1945*, „Dzieje Najnowsze” 1994, nr 2, s. 9–14.

⁷ Komisja pracująca przy Ministerstwie Finansów w latach 1949–1951 określiła straty polskich Żydów na 3 378 000.

⁸ C. Łuczak, *Szanse i trudności bilansu ...*, s. 9–14.

⁹ *Sprawozdanie w przedmiocie strat i szkód wojennych Polski w latach 1939–1945*, Warszawa 1947.

¹⁰ T. Panecki, *Wysilek zbrojny Polski w II wojnie światowej*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1995, nr 1–2, s. 13, 18.

Tabela 2. Ludność Polski w latach 1921–1970 (w tys.)

Stan na dzień	Ogółem	gęstość zaludnienia
30 IX 1921	27 177	70
9 XII 1931 (388 634 km ²)	32 157	83
31 VIII 1939 ¹¹ (389 720 km ²)	35 339	90,7
1 III 1943 (145 180 km ² + 91 902 km ² + 41 701 km ² + 15 840 km ² = 294 623 km ²)	14 854 + 10 500 ¹² + 1 740,5 ¹³ + 743,5 ¹⁴ = 27 828	102
14 II 1946 (312 677 km ²)	23 930 ¹⁵	77
3 XII 1950	25 008	80
6 XII 1960 (311 730 km ²) ¹⁶	29 776	95
31 XII 1970	32 658	104

Przyjmując dane z powyższej tabeli można stwierdzić, że w wyniku II wojny światowej państwo polskie utraciło 11 409 000 mieszkańców. Jest to jednak

¹¹ Dane szacunkowe według *Małego rocznika statystycznego Polski wrzesień 1939 – czerwiec 1941*, Londyn 1941, s. 5.

¹² Mieszkańcy ziem wcielonych do III Rzeszy bez Okręgu Białostok, stan ze stycznia 1944 r. W tym 6 115 000 Polaków, 1 761 000 Polaków wpisanych na niemiecką listę narodowościową oraz 1 724 000 Niemców – C. Łuczak, *Polska i Polacy w drugiej wojnie światowej*, Poznań 1993, s. 153.

¹³ Mieszkańcy polskich ziem (41 701 km²) wchodzących w skład Generalnego Okręgu Białorusi. Stan ze stycznia 1944 r. – J. Turonek, *Białoruś pod okupacją niemiecką*, s. 64.

¹⁴ Dane dotyczą „okręgu wileńskiego” włączonego do Generalnego Komisariatu Litwy w 1941 r., dane za 1942 r. – M. Wardzyńska, *Sytuacja ludności polskiej w Generalnym Komisariacie Litwy czerwiec 1941 – lipiec 1944*, Warszawa 1993, s. 25–27.

¹⁵ W tym 20,5 mln Polaków oraz 2,3 mln Niemców – A. Gawryszewski, *Ludność Polski w XX wieku*, Warszawa 2005, s. 92.

¹⁶ Taka wielkość była podawana w oficjalnych opracowaniach. Dopiero w *Roczniku statystycznym 1963* (s. 1) podano, że według nowych obliczeń powierzchnia Polski wynosi 312 520 km².

wyliczenie niezbyt precyzyjne. Należy uwzględnić, że spis powszechny odbył się w 1931 r. i wówczas państwo polskie liczyło 32 157 000 obywateli. Liczba ludności w 1939 r. opiera się na danych szacunkowych.

Natomiast bardzo interesujące dane dotyczące spisu z 14 II 1946 r. podaje GUS. Okazuje się, że różnica liczby mieszkańców (jej zmniejszenie) na „ziemiach dawnych” II RP jakie weszły w skład Polski „ludowej” wynosiła 2 994 400. Natomiast na „ziemiach odzyskanych” ta różnica wynosiła 3 399 5000 – ale musimy pamiętać, że na tych ziemiach przed wojną nie mieszkali obywatele II RP. Nie możemy więc powiedzieć, że państwo polskie w wyniku II wojny światowej straciło 6 393 900 mieszkańców. W dodatku GUS w swoich wyliczeniach posługiwał się danymi spisu z 1931 r., a nie szacunkami dotyczącymi 1939 r.!

Należy też podkreślić, że luty 1946 r. nie był datą graniczną powrotu obywateli polskich „nad Wisłę”. Do końca 1948 r. tylko z ZSRS zostało przesiedlonych 658 140 obywateli II RP, w tym było 94,46% Polaków. Według innych danych – w latach 1946–1949 „ze wschodu” miano przesiedlić 689 000 osób. Natomiast według GUS w latach 1944–1949 do Polski zostało przesiedlonych z ZSRS – 1 529 498 osób.

W latach 1939–1941 na Kresach Wschodnich II RP, okupowanych przez ZSRS, mieszkało, według szacunków, 13 199 000 osób. W tym ok. 40% było Polakami, czyli ok. 5 280 000. Wyjmując z tych obliczeń Białostoczczyznę, która liczyła w 1933 r. 1 041 100 mieszkańców otrzymujemy ok. 12 160 000; z tego 40% (Polacy) – 4 864 000. Mając na uwadze podane powyżej liczby przesiedlonych z ZSRS do Polski w latach 1944–1949 „brakuje” ok. 3 mln Polaków. Część z nich zapewne pozostała w miejscach swojego zamieszkania i stała się obywatelami ZSRS, ale część zginęła m.in. w łagrach, więzieniach, w wyniku działań wojennych lub jako żołnierze sowieccy.

Jak widzimy ponad 7 mln osób spośród mniejszości narodowych zamieszkiwało Kresy Wschodnie, gdzie pod okupacją sowiecką ok. 8,4% stanowiła ludność żydowska, 34,4% mniejszość ukraińska, 8,5% mniejszość białoruska, 1% mniejszość rosyjska, 0,7% mniejszość niemiecka, 0,6% mniejszość litewska oraz 0,3% mniejszość czeska. Jak wspomniano straty mniejszości narodowych w całej II RP (poza Żydami) szacowane są na 1 mln osób.

Poważnym problemem ludnościowym były Polskie Siły Zbrojne na Zachodzie. Jeszcze w lipcu 1947 r. na terenie Wielkiej Brytanii przebywało 142 000 żołnier-

rzy, a ok. 30 000 służyło w oddziałach wartowniczych w Niemczech. W latach 1946–1948 do Polski wróciło 74 459 żołnierzy PSZ.

Według danych GUS – w latach 1944–1949 do Polski wróciło 2 282 042 obywateli z innych państw niż ZSRS, w tym 665 983 osób w latach 1946–1949. I to należałoby uwzględnić, dodając do wyników spisu z lutego 1946 r.

Jeżeli rozpatrujemy możliwość ustalenia w miarę precyzyjnych danych dotyczących strat osobowych państwa polskiego w wyniku II wojny światowej, to należy podkreślić konieczność prowadzenia nadal badań poświęconych poszczególnym miejscowościom (miastom, miasteczkom itp.). Takie badania były prowadzone w przeszłości. Dla przykładu podajmy, że liczba mieszkańców Poznania według danych GUS z lat 1939 i 1946 zmniejszyła się o 3299 osób. Natomiast faktycznie aż 14 413 mieszkańców tego miasta utraciło życie¹⁷.

W Warszawie według danych z 1939 i 1946 r. „ubyło” 702 050 mieszkańców¹⁸. Natomiast według dotychczasowych badań straciło życie 685 000 mieszkańców stolicy¹⁹. ■

¹⁷ W. Grabowski, *Represje niemieckie i sowieckie w okresie II wojny światowej* [w:] *Archeologia totalitaryzmu. Ślady represji 1939–1956*, red. O. Ławrynowicz, J. Żelazko, Łódź 2015, s. 23–40.

¹⁸ A. Gawryszewski, *Ludność Polski w XX wieku*, Warszawa 2005, s. 565.

¹⁹ *Straty Warszawy 1939–1945. Raport*, red. W. Fałkowski, Warszawa 2005, s. 301.

Waldemar Grabowski (ur. 1957) – historyk, dr hab., pracownik Biura Badań Historycznych IPN. Autor książek: *Delegatura Rządu Rzeczypospolitej Polskiej na Kraj 1940–1945* (1995); *Polska tajna administracja cywilna 1940–1945* (2003); *Państwo polskie wychodzi z podziemi. Cywilne struktury Polskiego Państwa Podziemnego w Powstaniu Warszawskim* (2007); *Szefostwo Biur Wojskowych Komendy Głównej Związku Walki Zbrojnej – Armii Krajowej* (2011); *Kryptonim Moc. Sekcja Spraw Zagranicznych Delegatury Rządu RP na Kraj* (2015) i in.